

DESPRE MULTIPLA SEMNIFICAȚIE A TERMENULUI „INTENȚIONALITATE” ÎN PSIHOLOGIA BRENTANIANĂ

ION TĂNĂSESCU

On the multiple senses of term intentionality in Brentano's psychology. The study distinguishes three meanings of term “intentionality” in Brentano: intentionality as immanence of the object in conscience, intentionality as relationship between conscience and this object, and intentionality as relation of sensation content to the cause which provokes its appearance. I shall argue that the last two of these meanings constitute the modern dimension of Brentanian intentionality.

Key words: Brentano, psychology, consciousness, intentionality

Psychologie vom empirischen Standpunkt (1874) a lui Franz Brentano (1838-1917) este considerată astăzi ca veriga mediatoare dintre concepția scolastică și cea contemporană asupra intenționalității. Textul clasic responsabil pentru această joncțiune este următorul: „Orice fenomen psihic este caracterizat prin ceea ce scolasticii Evului Mediu numeau inexistența intențională (sau poate mentală) a unui obiect și prin ceea ce noi am numi, deși nu cu expresii complet clare, relația (*die Beziehung*) cu un conținut, orientarea (*die Richtung*) spre un obiect (prin care aici nu trebuie înțeleasă o realitate) sau obiectualitatea (*Gegenständlichkeit*) imanentă. Fiecare fenomen psihic conține în sine ceva ca obiect, deși nu fiecare în același mod. În reprezentare este ceva reprezentat, în judecată este ceva acceptat (*anerkannt*) sau respins, în iubire, iubit, în ură, urât, în dorință este ceva dorit.”¹ În acest pasaj fenomenul sau actul psihic este caracterizat prin două note: inexistența intențională a obiectului și relația sau orientarea actului spre acest obiect imanent. *Inexistență* înseamnă aici „existență în” – în fundal se află latinul *in esse* și elinul *eneinai*, „a fi în”, iar *intențional* nu se referă atât la ceea ce are caracterul unei intenții în sens practic sau etic: intenția sau voința de a face ceva, ci la formele – intențiile sensibile sau inteligibile prezente în facultatea cognitivă². Contextul tradițional relevant aici este perspectiva aristotelică asupra

---

¹ Franz Brentano, *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, (PsI) Nachdruck Bd. 1, Hamburg 1973; (v. și traducerea românească în *Conceptul de intenționalitate la Brentano. Origini și interpretări*, edit. Ion Tănăsescu, București, Paideia, 2002, p. 39).

² V. în această privință H. Spiegelberg <<*Intention*>> und <<*Intentionalität*>> in *der Scholastik, bei Brentano und Husserl* în „*Studia Philosophica*” 29 (1969), p. 192 și urm. (v. și traducerea realizată de P. Balogh în antologia tocmai menționată, p. 81 și urm.).

cunoașterii sensibile conform căreia în procesul de cunoaștere forma este separată de materia cu care este unită în lucru și este preluată ca formă sensibilă, imaterială, în organul de simț: „Nu piatra însăși e în suflet, ci forma ei substanțială.”³

Din perspectivă istorică interpretarea fundalului tradițional al intenționalității brentaniene a condus la următoarele rezultate: pentru Herbert Spiegelberg esența intenționalității brentaniene este reprezentată de imanența formei în facultatea de cunoaștere⁴, pentru Ausonio Marras relevantă ar fi aici nu atât această imanență, cât referința acestor forme la obiectul transcendent lor⁵, pe când pentru Klaus Hedwig, cel mai autorizat cunoscător al aspectelor istorice ale gândirii lui Brentano din contemporaneitate, contextul scolastic al intenționalității brentaniene nu este reprezentat de tomism, ci de conceptualismul medieval târziu, Ockham de pildă, unde nu este teoretizată orientarea spre obiectele transcendente conștiinței, ci, exact ca la Brentano, orientarea spre obiectele imanente ei⁶.

Nu o să intru aici într-o critică detaliată a acestor orientări, ci precizez doar ca ele consideră pasajul intenționalității ca pe o prelungire a problematicii tradiționale abordată de Brentano în lucrările sale anterioare despre Aristotel⁷ și lasă aproape complet la o parte dimensiunea modernă a gândirii sale. Din punctul meu de vedere există trei aspecte esențiale ale intenționalității brentaniene, iar în două din acestea el se detașează în mod clar de tradiție. Aceste aspecte sunt următoarele:

1) Aspectul *modern* al intenționalității angajat de raportul dintre conținutul senzației și cauza – forța – a cărui acțiune asupra organelor de simț îl provoacă; avem de a face aici probabil cu cel mai slab și impropriu sens al intenționalității întrucât relația dintre cele două este una de genul stimul-reație și ne scoate din domeniul strict psihologic pentru a ne conduce în cel fiziologic care îl condiționează și care e relevant pentru dimensiunea modernă a cunoașterii sensibile la Brentano: în 1874 nu mai este vorba de transmiterea fidelă a unei forme tradiționale prin mediul care o separă de organul de simț, diafanul în cazul vederii la Aristotel⁸, ci de conceperea afectării acestui organ pe coordonatele fiziologiei moderne: cunoașterea senzorială se

³ Aristotel, *De an.*, III 8, 432 a (trad. N. I. Ștefănescu, Ed. Științifică, București, 1969, p. 97).

⁴ V. H. Spiegelberg, op. cit., p. 207 și trad. românească p. 104.

⁵ Ausonio Marras, „Scholastic Roots of Brentano's Conception of Intentionality” in *The Philosophy of Brentano*, hg. v. Linda L. McAlister, London 1976, p. 133 (v. și traducerea realizată de Radu Oancea în antologia menționată, p. 128, 133).

⁶ Klaus Hedwig, „Der scholastische Kontext des Intentionalen bei Brentano“ in *Die Philosophie Franz Brentanos. Beiträge zur Brentano-Konferenz*, Graz, 4-8 September 1977, Amsterdam 1978, p. 75 și urm.; pentru mai multe detalii asupra poziției lui Hedwig v. id., „Über die moderne Rezeption der Intentionalität Thomas-Ockham-Brentano“ in *Finalité et intentionalité: doctrine thomiste et perspectives modernes*, Actes du Colloque de Louvain-la-Neuve et Louvain, 21-23 mai 1990, hg. v. J. Follon u. J. McEvoy, Paris 1992, 222 și urm., ca și traducerea acestui studiu realizată de Gianino Stănescu în antologia menționată, p. 162 și urm.

⁷ Este vorba de *Von der mannigfachen Bedeutung des Seienden nach Aristoteles*, 1862, Nachdruck Hildesheim 1984 și de *Die Psychologie des Aristoteles, insbesondere seine Lehre vom Nous Poietikos*, 1867, Nachdruck Darmstadt 1967.

⁸ Aristotel, *De an.*, II 7.

realizează prin stimularea terminației periferice a nervilor și prin preluarea acestui stimul la nivelul creierului⁹. În mod corespunzător, relația dintre conținutul senzației și cauza lui nu mai apare ca una de corespondență fidelă dintre imaginea în conștiință și lucru, ci conținutul senzației, fenomenul fizic, este un semn sau simbol al cauzei lui¹⁰; între cele două există analogii extrem de generale: tridimensionalității lumii care ne apare în simțuri îi corespunde în mod analog tridimensionalitatea lumii cauzelor care ne provoacă aceste senzații¹¹. Raportul dintre senzație și cauza ei este studiat de fizică sau de psiho-fizică¹² și nu este relevant pentru dimensiunea psihologică modernă a intenționalității tocmai datorită condiționării ei fiziologice.

2. În raport cu acest nivel al intenționalității ce poate fi conceput mai degrabă ca referențialitate naturală, fizică, a conținutului simțurilor, se distinge sensul *tradițional* al termenului: intenționalitatea ca imanentă a obiectului în actul psihic. Aici nu mai este abordată, așadar, relația dintre acest obiect/conținut și cauza lui exterioară, ci relația acestui conținut – prezența lui – cu actul unde apare și care, întrucât este unul psihic, ne deschide orizontul psihologic al intenționalității. Pentru Brentano actul psihic este unul real, mai precis real psihic, în sensul că în calitate de act al conștiinței este prezent ca atare în mine, pe când obiectul lui immanent există numai fenomenal și intențional în conștiință¹³. Prezența reală a actului nu are nici natură substanțială, nici nu este nemijlocit sesizabilă pentru o altă persoană, ci se referă la existența și sesizabilitatea actului în ceea ce Brentano numește conștiința interioară¹⁴. Exemplele vizate aici sunt de genul: văd sau gândesc ceva și știu, simt sau sunt conștient de faptul că văd sau gândesc. Conștiința interioară nu mă înșală în raport cu actul psihic sesizat de ea, altfel spus nu pot avea impresia că am trăiri psihice pe care nu le am sau nu le trăiesc realmente. Mă pot înșela, de pildă, în legătură cu faptul că a existat cineva care să mă atingă atunci când am avut impresia că am fost atins, dar nu mă pot înșela în legătură cu faptul că eu am trăit această senzație de atingere, indiferent dacă m-a atins realmente cineva sau am avut doar o halucinație¹⁵. Așadar indiferent dacă senzația de atingere se dovedește reală sau iluzorie în privința obiectului ei, din perspectiva trăirii ei de către mine ea apare ca un eveniment real al vieții mele psihice, neafectat ca atare de statutul obiectului corelat ei.

⁹ Brentano, *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, (PsI), p. 117–118, (p. 31–32 în traducerea românească).

¹⁰ *Idid.*, p. 28.

¹¹ *Op. cit.*, p. 138–139, (p. 52–54 în traducerea românească).

¹² *Op. cit.*, p. 9 și urm.

¹³ *Op. cit.*, p. 129–130, (p. 44–45 în traducerea românească).

¹⁴ *Op. cit.*, p. 141–143.

¹⁵ Cu alte cuvinte, prezența în mine a propriilor trăiri pare a fi altceva decât prezența în trăire a unui obiect. În raport cu un factor exterior obiectul fenomenal sau intențional se poate dovedi real sau fictiv, pe când în ce privește trăirea propriei trăiri de către mine ea nu este nicicând fictivă, ci doar reală. Așadar nu-mi trăiesc nicicând în mod fictiv, ci numai real propriile trăiri, chiar dacă acestea, prin obiectul lor, pot dobândi o referință la ceva fictiv: pot, de pildă, să-mi imaginez că un prieten plecat din țară este prezent acum aici și ascultă comunicarea mea.

Față de această existență reală a actului, conținutul lui este descris de Brentano ca existând doar fenomenal și intențional, deci doar ca dat sau fenomen în conștiință întrucât, date fiind mărturiile impresionante ce s-au strâns de-a lungul timpului în favoarea falsității datelor senzoriale, nu mai putem acorda crezare ideii că lumea există așa cum ne apare în simțuri¹⁶.

Cele două caractere discutate: realitatea actului și fenomenalitatea obiectului, atrag atenția asupra complexității structurii actului la Brentano: după el orice act psihic are un „obiect primar” care este dat sau prezent în conștiință și spre care e orientat și, în același timp, se are pe sine însuși ca obiect secundar, adică se raportează pe plan secund și la sine¹⁷. Deci pe lângă orientarea primară spre altceva decât el, spre ceea văd de pildă, actul este orientat simultan și spre sine, și anume în forma unei conștiințe însoțitoare care ne semnalizează că vedem ceva, dar nu obiectul văzut ca atare. Foarte important, această conștiință însoțitoare survine numai pe baza relației primare cu obiectul întrucât prezența acestuia în conștiință este cea care mă face conștient de actul orientat spre el, ceea ce înseamnă 1) că nu pot fi conștient de acte ale conștiinței care nu au nici un obiect – există oare asemenea acte? – și 2) că această conștiință însoțitoare nu există de sine stătător, ca o facultate interioară a sesizării trăirilor existentă independent de acestea, ci pentru Brentano ea este un moment specific fiecărui act a cărui natură primară este de a fi a fi conștiință a altceva, a unui obiect, înainte de a fi conștiință de sine, deși cele două nu pot fi separate ca atare¹⁸.

Conform textului citat, orice fenomen psihic, deci și senzațiile, poate fi caracterizat prin notele distinctive ale imanenței obiectului și ale orientării actului spre obiect. În raport cu prima notă cea de a doua, orientarea, pare a fi strict psihică întrucât definește actul ca atare, iar nu obiectul lui. Problema care se ridică însă în raport cu senzațiile este că ele par a fi intenționale doar în sensul că își conțin obiectul, însă nu și în acela că le-ar fi specifică o orientare spre el căci, dacă ne menținem strict în cadru brentanian și încercăm să-l evaluăm critic, atunci ne-am putea întreba în ce ar putea consta orientarea lor? Conform unei afirmații a gânditorului este specific obiectelor actelor psihice că ele nici nu au o cauză în sens propriu, nici nu exercită un asemenea efect, ci survin numai o dată cu survenirea actului psihic și dispar o dată cu el¹⁹. Această apariție a obiectului este deci legată de act, mai precis de acel caracter al actului conceput ca „orientare” sau „îndreptare spre” și care funcționează neproblematic în raport cu reprezentările imaginare sau abstracte: dacă mă gândesc la ceva, atunci în calitate de corelat al actului obiectul la care mă gândesc apare și dispare o dată cu actul gândirii. La fel, obiectul imaginat survine numai o dată cu actul de imaginare specific și datorită caracterului acestui act de a avea o relație cu sau de a fi orientat spre el. Mi se pare însă clar în cazul senzațiilor că obiectul lor nu este cauzat de actul de a simți ca atare – nu am avea atunci o senzație, ci un

¹⁶ *Ibid.*, p. 132, (p. 46–47 în traducerea românească).

¹⁷ *Op. cit.*, p. 180.

¹⁸ V. în această privință întreg capitolul doi al celei de a doua cărți a *Psihologiei din punct de vedere empiric*.

¹⁹ *Id.*, *Deskriptive Psychologie*, Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1982, p. 21.

act de a imagina sau o halucinație – ci el apare datorită afectării organului de simț de un stimul exterior. Această afectare, iar nu relația actului senzației cu conținutul ei, pare a fi cea care are aici rolul hotărâtor și Brentano dă în felul lui seama de acest lucru atunci când, pentru a defini senzațiile, nu se referă în primul rând la ele ca acte, ci la faptul că în ele apare ceva: comportamentul psihic²⁰, relația intențională, are o altă natură aici decât în cazul actelor suprapuse ale judecății și fenomenelor emoționale, căci pe când acolo relația apare ca orientare, mai precis ca atitudine epistemică sau emoțională: cred sau nu cred ceva, îl accept sau îl resping afectiv, în cazul senzațiilor relația pare a fi mai degrabă definită pe coordonatele receptivității: în ea subiectul nu se poziționează în raport cu obiectul, ci îl „primește” („receptează”) datorită afectării organului de simț: *a fi intențional* aici nu înseamnă „a fi orientat spre”, ci „a fi în”, respectiv „a fi conținut într-o senzație”. Așadar spre deosebire de alte reprezentări, cele abstracte sau imaginare de pildă, senzația pare lipsită de dimensiunea descriptivă a orientării spre, singurul ei caracter descriptiv esențial aici fiind cel de a conține intențional, deci ca intenție în sens tradițional, ceva. Dacă dorim, putem folosi și în acest context termenul „orientare spre”, însă într-o accepțiune cu totul specială, anume senzațiile ar putea fi și ele „orientate” spre obiectul lor, însă nu în sensul că le-ar fi specifică o anumită „direcționare” datorită căreia apare obiectul, ci în acela că pot fi afectate și sunt receptive la anumiți stimuli, iar nu la alții: ochiul nu e receptiv la unde sonore de pildă. Dar această accepțiune cu totul particulară a „orientării spre” poate fi foarte bine înlocuită de „dispoziție sau capacitate a simțurilor noastre de a fi receptive la stimuli specifici”. Pentru a face o scurtă exemplificare, dacă în cazul în care văd ceva se poate vorbi de o orientare cel puțin fizică a privirii mele spre obiectul – conținutul – care-mi e dat în câmpul vizual, atunci când miros sau pipăi ceva pe prim plan apare tocmai receptivitatea simțurilor, faptul că senzațiile mele au un conținut care, el, iar nu actul, trimite la cauza care-l provoacă. Dacă e vorba așadar și aici de o orientare, atunci această orientare e una conținutului, și nu a actului, iar dacă actul apare totuși ca fiind orientat spre ceva, apare astfel datorită conținutului său, iar nu unei dimensiuni proprii lui ca act²¹.

În raport cu senzațiile a căror dimensiune psihică pare a se reduce la prezența în conștiință a unui obiect sau la faptul că își conțin în sens impropriu obiectul, actele psihice suprapuse: judecățile și fenomenele emoționale, sunt pronunțat orientate, iar această orientare, de fiecare dată într-o accepțiune bine precizată, pare a constitui natura lor pregnant psihică: să judec înseamnă a accepta ceva ca existent sau a respinge ceva ca non-existent, pe când fenomenele afective presupun că iubesc ceva ca bun sau îl resping ca rău²². Ceea ce este acceptat sau respins aici e tocmai conținutul unei reprezentări – obiectul reprezentat în conștiință – iar nu, așa

²⁰ *Ibid.*, p. 134; v. și paginile corespunzătoare din *Psychologie vom empirischen Standpunkt*: 13–14, 28, 86–89 100–101 *et passim*.

²¹ S-ar putea ridica întrebarea aici dacă ceea ce numim act nu e tocmai prezența în conștiință a acestui conținut.

²² *Id.*, *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, Bd. 2, *Die Klassifikation der psychischen Phänomene*, Leipzig 1925, p., 88–89 *et passim*.

cum este astăzi cazul în logică, un conținut propozițional existent în sine și acceptat prin intermediul unei atitudini intenționale. Trecem așadar aici de la receptivitatea și pasivitatea simțirii la dimensiunea atitudinală a claselor superioare de fenomene psihice, judecățile și fenomenele emoționale, care, deși se fundează pe reprezentări, se deosebesc de acestea tocmai prin aceea că ele nu își prezintă doar obiectul, ci îl și evaluează cognitiv sau afectiv. Reprezentarea nu este deci atitudinală, pe când actele psihice suprapuse sunt, iar această atitudine este cel de al *treilea* nivel, *cu totul modern*, al intenționalității angajat de expresia „orientare spre” un obiect. Trebuie însă spus că o asemenea orientare nu este intențională în sensul că și-ar căuta obiectul – ca la Husserl unde actul de vizare se împlinește printr-un act de intuiție corespunzător²³, ci e intențională în sensul că e orientată și exprimă o atitudine față de un obiect deja dat în reprezentare. Astfel, spre deosebire de opera timpurie unde *intențional* însemna ceea ce este prezent ca intenție(formă) sensibilă sau inteligibilă în conștiință, în scrierile mai târzii, în *Deskriptive Psychologie* de pildă, Brentano introduce și accepțiunea tradițională a termenului întrucât definește în mod expres relația psihică ca relație intențională²⁴. În aceste condiții se poate ridica următoarea întrebare: toate actele psihice, atât reprezentările, cât și judecățile și fenomenele emoționale, conțin intențional un obiect. Sunt însă toate actele orientate spre el? Altfel spus, poate fi clădită o clasificare unitară a fenomenelor psihice pe cele două note discutate aici: imanența obiectului și orientarea spre el, sau acest lucru se poate realiza numai pe baza imanenței rămânând ca „orientarea spre” să fie utilizată doar în raport cu clasele suprapuse?²⁵

---

²³ Husserl, *Logische Untersuchungen*, Zweiter Band, II. Teil, 1901, Halle: Max Niemeyer, 1922, p. 239.

²⁴ Id., *Deskriptive Psychologie*, p. 20 *et passim*.

²⁵ V. în această privință studiul meu „Asimetria intenționalului la Brentano” în antologia menționată.